

МЕТАМОРФОЗИ СТРУКТУРАЛІЗМУ

Павлов В. Л.

*кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії*

*Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Структуралізм у тому смислі, як це слово вживається в даних тезах, – це ідеї та дослідницькі практики (передусім у різних сферах гуманітарного знання), пов'язані з осмисленням функціонування матеріальних та нематеріальних об'єктів крізь призму їх структурної побудови. Спектр термінів, які використовуються у літературі для позначення структуралізму, доволі широкий: школа, течія, напрям, метод, підхід, методологія, дослідницька програма та ін. Не вдаючись у деталі, можна сказати, що кожен з них має право на вживання, з більшою чи меншою умовністю, і при відповідній аргументації. У структуралізмі внутрішньо поєднані протилежності – конкретне та загальне. Перше – це «замкнутість» означеного утворення на феномен структури, друге – множинність варіантів самого структуралізму, його плюралізм у контексті змісту та форми, сфер втілення, часових трансформацій.

Не потребує серйозної аргументації положення, що світ у цілому та його різноманітні прояви (матеріальні і нематеріальні), мають структурний характер: об'єктивна і суб'єктивна реальність, матерія і свідомість, природа і суспільство, флора і фауна, макрооб'єкти і мікрооб'єкти тощо. Вже античні астрономи намагались описувати космос як особливе структуроване утворення, елементами якого виступають небесні тіла. Математика, фізика, хімія, біологія, психологія, економіка, соціологія та інші форми знання досліджували і досліджують відповідні об'єкти у власному змістовному полі, не в останню чергу, в контексті їх структурної організації, взаємозв'язку між собою основних і другорядних структурних компонентів. Більшою чи меншою вираженістю у структурному плані виділяються і види практичної діяльності людини – від приготування їжі до будівництва космічних кораблів та управління державою.

Сказане означає, що варто говорити про структуру як атрибут існування всього, що було, є і буде: від сніжинки і думки –

до суспільства. І яким би не було визначення структури, суть не зміниться. Термін має латинське походження (від *structura*) і означає: *побудова, розташування, порядок*. Структура – це те, яку конфігурацію утворюють елементи і як вони взаємопов'язані. Структури бувають різні – прості і складні, стабільні і мінливі, зрозумілі і важкі для пізнання (втрачені), очевидні і приховані та ін., але безструктурних об'єктів не існує. Під структурою розуміють *відносно стійку єдність елементів, що належать до змістовного поля об'єкта, відношень між ними та цілісності об'єкта*. Йдеться про те, що цілісність структурована, а структурність – каркас цілісності. Чим більше число елементів (складових) в об'єкті, тим складніша його структура. У даній ситуації можна говорити про поліструктурність. Тобто, у залежності від того, під яким кутом досліджується об'єкт, він демонструватиме різні прояви (варіанти) своєї структурності.

З початку XX ст. феномен структури почав активно притягувати до себе увагу представників різних сфер знання. Поступово сформувалось те, що отримало у літературі назву «структуралізм» – *різнопланове та полізмістове соціокультурне утворення*, в рамках якого гносеологічні процедури орієнтовані на дослідження структури об'єкта. У широкому розумінні слова – це *методологія*, яка з більшою чи меншою результативністю дозволяє осмислювати, вивчати об'єкти, акцентуючи увагу на їх структурній побудові. Значну роль у становленні та розповсюдженні цієї методології відіграли психологія (у тому її прояві, як це знання представлене в гештальтпсихології)¹ і лінгвістика². Щодо останньої, то саме вона мала вирішальне значення у формуванні структуралізму.

На початок XX ст. мовознавство у змістовному та методологічному плані було досить розвинутою формою знання, в рамках якої ефективно використовувались різні пізнавальні практики. Швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр (1857–1913) обґрунтував ідею, що мова – це система знаків, які у безлічі своїх зв'язків утворюють конкретні структури. Дослідження цих структур дозволяє під різними кутами зору (площинами) досліджувати функціонування мови. Праця Ф. Соссюра «Курс загальної лінгвістики» (1916) (видана на основі його лекцій) заклала підвалини лінгвістичного структуралізму, методологія

¹ Школа у психології (виникла у 1912 р.), в рамках якої відображення людиною дійсності розглядається у вимірах цілісності, а не фрагментарності. Цілісність проявляє себе в образі. Властивості цілого не можуть бути виведені із властивостей його складових (елементів). Німецький термін *gestalt* (гештальт) перекладається по-різному: образ, цілісність, структура, конфігурація. Гештальтпсихологія сприяла широкому використанню понять «структура» і «цілісність» у різних сферах знання.

² По іншому: мовознавство.

якого поступово почала ефективно використовуватись за межами мовознавства³.

В історії лінгвістичного структуралізму не можна обійти увагою ще трьох фахівців: російського і радянського вченого-філолога Володимира Яковича Проппа (1895–1970), російського і американського лінгвіста Романа Йосиповича Якобсона (1896–1982) та російського і австрійського мовознавця Миколу Сергійовича Трубецького (1890–1938), кожен з яких зробив вагомий особистий внесок у розробку базових положень цієї методології.

В. Пропп – автор всесвітньо відомої «Морфології казки» (1928), в якій здійснив блискучий структурний аналіз казки як літературної форми (форми оповіді). На величезному фактологічному матеріалі показав, що всі казки світу однотипові за структурою, дійовими особами, їх функціями, перебігом подій та ін. Завдяки творчості і особистим контактам Р. Якобсона (передусім з французьким дослідником Клодом Леві-Стросом) лінгвістичний структуралізм після відповідних трансформацій, набувши нових характеристик, став надбанням нелінгвістичних форм знання, тобто заявив про себе як структуралізм у широкому розумінні слова. У своїх працях Р. Якобсон активно використовував термін «структуралізм». М. Трубецький (також популяризатор терміну «структуралізм») у роботі «Основи фонології» (1939) досліджував фонemi (прості, елементарні, неподільні мовні одиниці, які представлені у кожній мові конкретними звуками). Фомена – це знак (еквівалент звуку), який можна зобразити письмово (буквою чи сполученням декількох букв) і відтворити звуком. За допомогою фонем утворюються слова. Фонemi – вузлові моменти мовних структур.

Шлях від лінгвістичного структуралізму до структуралізму як соціокультурного утворення недовгий. Якщо становлення структуралістського методу у лінгвістиці зайняло приблизно 30 років (з 1910-х до кінця 1940-х – початку 1950-х років), то його розповсюдження і осмислення – це 1950–1960-ті роки. Наступне десятиліття – період активного використання методу у різних сферах знання і практики: етнографії, літературознавстві, культурології, соціології, естетиці та ін. Нерідко в літературі цей період називають, на мій погляд, *безпідставно*, періодом «розмивання» методу. Популяризм структуралізм був

³ Ф. Соссюру належить також висновок щодо необхідності створення науки про знаки, яку він назвав *семіологією*. У сучасному суспільстві семіологія зайняла чільне місце серед інших форм знання. Її понятійний апарат і методи ефективно використовуються на рівні теоретичних узагальнень та накопичення емпіричного матеріалу у різних сферах пізнавальної діяльності людей.

у суспільстві (передусім західному) приблизно два десятиліття (початок 50-х – початок 70-х років). У 70-і роки минулого століття він почав трансформуватись у постструктуралізм (існував структуралізм і формувався постструктуралізм). Кінець 70–80-ті роки – час постструктуралізму. В цей період структуралізм піддається переосмисленню і значною мірою критиці.

Структуралізм, за незначним винятком, має виражене французьке «обличчя». Саме Франція дала світу найяскравіших його представників. Кожен з них згенерував оригінальні думки щодо структуралістської методології та її практичного застосування при дослідженні різних сфер суспільного життя.

Чи не найбільш відомою фігурою є професор Клод Леві-Строс (1908–2009) – людина, яка послідовно декларувала власну структуралістську позицію і до останніх днів життя їй не зрадила. Свій талант проявив у безлічі галузей знання: етнографії, антропології, соціології, культурології, міфології, фольклорі. Дослідник способу життя, матеріальної та духовної культури народів (племен), які перебували початкових стадіях розвитку і користувались міфологічним світосприйняттям.

Психіатр і психоаналітик Жак Лакан (1901–1981) ефективно використовував принципи структуралізму при лікуванні психічних захворювань. Основоположник концепції психічного структуралізму. Продовжив розвиток вчення Зігмунда Фрейда (1856–1939) про несвідоме, критично його переосмислюючи. Значну увагу приділяв тому, як у мові пацієнтів можна шукати прояви несвідомих механізмів їх поведінки, а також психічні відхилення. Відстоював позицію, що несвідоме має власну структуру (і цим певною мірою схоже на мову). Подібно до К. Леві-Строса перебільшував роль мови у функціонуванні людини та суспільства. Досліджував явища тривоги, психічної травми, галюцинації, особливості взаємодії у людській поведінці внутрішнього і зовнішнього.

Ролан Барт (1915–1980) – письменник, літературний критик, семіолог, дослідник масової культури. Автор роботи «Структуралізм як діяльність» (1963). Вважав, що структуралізм – не течія, не школа, не напрям, не цілісне вчення, а спосіб мислення. На мій погляд, таке трактування *заслугує на увагу*. Не можна не погодитись і з його думкою, що структуралізм ніколи не вирізнявся цілісністю. Р. Барт – послідовний критик буржуазної культури і водночас цікавий дослідник різних її проявів: моди, їжі, транспорту, структури міста, феномену журналістики. Йому належить ідея «смерті автора», яка була висловлення в однойменній статті, опублікованій у 1967 р. В ній проводить думку про неприпустимість при оцінці будь-чого,

написаного автором, перебільшувати роль авторської позиції, знань, досвіду, життєвого шляху автора.

Оригінальним і талановитим структуралістом був філолог за освітою, професор Тартуського університету (Естонія) Юрій Михайлович Лотман (1922–1993). Його напрацювання у сфері літературознавства відомі у всьому світі. Роботи написані простою, дохідливою мовою, без використання надуманих термінів. При цьому, їх відрізняє змістовна глибина, серйозний аналіз, обґрунтованість формулювань і висновків. Розглядав мову як систему знаків, середовище, що завжди структуроване. Підкреслював, що знак набуває того чи іншого значення лише у системі інших знаків, що і створює умови для мовної комунікації людей.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-578-8-26>

ТЕОРІЯ ІСТИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: Б. БОЛЬЦАНО, Ф. БРЕНТАНО, К. ТВАРДОВСЬКИЙ

Плахтій М. П.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології та філософії

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Сулятицька Т. В.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології та філософії

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

м. Кам'янець-Подільський, Україна

Проблема істини належить до найдавніших і водночас найактуальніших питань філософії. Від Арістотеля до сучасної аналітичної традиції вона виступає осердям гносеологічних, логічних і методологічних дискусій. У XIX столітті ця проблематика отримала новий імпульс у працях Бернарда Больцано, який прагнув надати поняттю істини об'єктивного, логічного виміру, відокремивши його від психологічних актів мислення. Концепція «істин самих по собі» заклала підґрунтя для подальшого розвитку аналітичної філософії та феноменології. Ідеї Б. Больцано знайшли своє продовження у творчості